

Wprowadzenie

§ 1. Temat, cel i problem badawczy pracy

Dobra wiara należy do jednych z najbardziej rozważanych zasad w prawie międzynarodowym. Jest to pojęcie niejednoznacznie odczytywane w kontekście etyki i moralności, które splata się z wieloma – zdawałoby się – odmiennymi normami prawnymi. Dobra wiara występuje w różnych postaciach normatywnych, raz jako samodzielna zasada prawa, a innym razem jako element składowy innej normy, takiej jak zasada wykonywania zobowiązań w dobrej wierze. Do tego wyróżnia się aspekt obiektywny i subiektywny dobrej wiary, gdzie pierwszy – ogólnie rzecz biorąc – najczęściej ujmuje się w postaci zasady prawnej, która nie zależy od kwalifikacji stanu wewnętrznego (psychicznego) podmiotu prawa, jest związana z dochowaniem zobowiązań międzynarodowych oraz z oceną postępowania stron przy wykonywaniu tych zobowiązań, podczas gdy drugi utożsamia się z wewnętrznym przekonaniem podmiotu o legalności działania i przeciwstawia się złej wierze. W związku z tym zdefiniowanie i opisanie zasady dobrej wiary rodzi poważne trudności. Niektórzy uczeni przestrzegają nawet przed próbą poszukiwania definicji¹. Dodatkowo od wielu lat trwa spór na temat statusu normatywnego zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym. Łączy on w sobie dyskusję nad podstawami prawa międzynarodowego, jego źródłami, prawem traktatów, odpowiedzialnością międzynarodową oraz mechanizmami powstawania i wykonywania zobowiązań.

Te trudne i intrygujące zarazem problemy sprawiają, że zasada dobrej wiary prowokuje do poważnej refleksji nad prawem międzynarodowym i stanowi atrakcyjny teoretycznie przedmiot badań naukowych, zmuszający do ustosunkowania się do powyższych zagadnień. Podjęcie głębszej analizy nad tak zarysowaną problematyką prowadzi w sposób naturalny do próby opracowania koncepcji zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym. Ze względu na złożoność materii, badania takie muszą mieć charakter kompleksowy i wielopłaszczyznowy; stąd studia nie mogą ograniczać się do analizy wybranych

¹ M. Lachs, 849. posiedzenie KPM, 11.5.1966 r., YILC 1966, t. I, cz. II, s. 33, § 17.

traktatów i orzecznictwa międzynarodowego czy określonej dziedziny prawa międzynarodowego. Z drugiej strony muszą się one skupić na głównym nurcie badań i abstrahować od innych zagadnień, które mogą być poruszane jedynie wtedy, gdy mają związek z zasadą dobrej wiary, a i wówczas tylko w zakresie koniecznym dla tematu monografii.

Mając powyższe na uwadze należy zaznaczyć, że przewodnim zamierzeniem pracy jest analiza prawna zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym. Stanowi ona podstawowy problem badawczy. Zasada dobrej wiary – jak już to zostało zasygnalizowane – jest pojęciem kontrowersyjnym, wokół którego narosło wiele odmiennych i często sprzecznych ze sobą poglądów. Toteż celem pracy jest przedstawienie kompleksowej koncepcji zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym z uwzględnieniem szerokiego spektrum polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu. Przede wszystkim dobra wiara zostaje przedstawiona jako zasada regulująca prawo międzynarodowe, zapewniająca mu spójność i systemowe uporządkowanie dzięki uzasadnieniu trwałości i skuteczności zobowiązań międzynarodowych. Związane jest z tym zagadnienie relacji między zasadą dobrej wiary a uzasadnionymi oczekiwaniami w prawie międzynarodowym. W szczególności konieczne jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu ochrona uzasadnionych oczekiwań w prawie międzynarodowym oparta jest na zasadzie dobrej wiary. Związki między zasadą dobrej wiary i ochroną uzasadnionych oczekiwań nie były dotąd przedmiotem opracowania monograficznego. Opracowanie wypełnia tę lukę i równocześnie stawia sobie za cel twórcze włączenie się w debatę na temat zasady dobrej wiary oraz szerszą dyskusję na temat zasad w prawie międzynarodowym, w tym zasad ogólnych prawa.

Tak postawiony problem rodzi wiele zagadnień szczegółowych. Ich zbadanie i wyjaśnienie jest niezbędne dla rozstrzygnięcia podstawowego problemu badawczego. Można je sformułować i skonkretyzować w formie kilku pytań. Po pierwsze, jaki jest status normatywny zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym? Po drugie, jaka jest treść dobrej wiary? Po trzecie, czy można mówić o jej obiektywnym i subiektywnym aspekcie? Po czwarte, czy i dla jakich norm prawnych podstawę może stanowić zasada dobrej wiary?

Autor postawił zatem przed sobą następujące zadania: 1) ustalenie źródła normatywności dobrej wiary oraz jej treści w prawie międzynarodowym; 2) opracowanie klasyfikacji dobrej wiary i relacji zachodzących między tą zasadą i uzasadnionymi oczekiwaniami; 3) ustalenie związków łączących zasadę dobrej wiary z innymi normami prawa międzynarodowego powiązanymi z tą zasadą; 4) dokonanie weryfikacji opracowanej koncepcji. Tak ustalone zadania

wyznaczają podstawowe pola analizy i tym samym implikują również wiele cząstkowych problemów, których wspólnym mianownikiem jest opracowanie kompleksowej koncepcji zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym.

§ 2. Tezy i założenia pracy

Rozważaniom nad tematem rozprawy musi towarzyszyć przyjęcie określonych tez i założeń. Umożliwi to zapanowanie nad rozległą treścią pracy i jej wewnętrzne uporządkowanie. Tezą główną pracy jest twierdzenie, że zasada dobrej wiary chroni uzasadnione oczekiwania podmiotów prawa międzynarodowego. Zasada ta stanowi fundament ochrony tych oczekiwań. Będąc normą o charakterze ogólnym, konkretyzuje się w innych normach prawa międzynarodowego, które zabezpieczają ochronę tych oczekiwań oraz skuteczność i trwałość zobowiązań międzynarodowych.

Przedstawienie jako wiodącej tezy, że zasada dobrej wiary chroni uzasadnione oczekiwania, prowadzi do zaproponowania wstępnego rozumienia tego pojęcia. Na potrzeby dalszego wywodu i do czasu szczegółowej analizy należy przyjąć, że są to oczekiwania jednego podmiotu, które powstają w zaufaniu do zachowania drugiego podmiotu, wyrażającego jego wolę, jeżeli jest ono tego typu i zostało podjęte w takich okolicznościach, że jest uważane za prawnie istotne przez pierwszy podmiot. Oczekiwania nie mogą zostać następnie zmienione bez zgody pierwszego podmiotu. Ich treść konkretyzuje się w zobowiązaniu międzynarodowym. Przykładowo, jeżeli państwo swoim postępowaniem wyrazi wolę na związanie się traktatem, to inna strona, działając w zaufaniu do tego państwa i wyrażając również wolę na związanie się traktatem, będzie posiadała uzasadnione oczekiwania, że państwo będzie przestrzegać postanowień traktatowych i je wykonywać. Podobnie jest w sytuacji, w której państwo przyjmuje zobowiązania międzynarodowe na podstawie aktu jednostronnego. Na jego podstawie inny podmiot, działający w zaufaniu do tego państwa, będzie miał uzasadnione oczekiwania odnośnie do tego, że państwo będzie przestrzegać zobowiązań przyjętych wspomnianym aktem i je wykonywać. Odmienne zachowanie państwa będzie prowadzić do zniweczenia uzasadnionych oczekiwań.

Z pozostałymi tezami, odnoszącymi się ściśle do głównej tezy opracowania, związane są założenia przyjęte w pracy. Druga teza pracy stanowi, że zasada dobrej wiary to metazasada (metanorma) prawa międzynarodowego wchodząca w skład zasad ogólnych prawa w rozumieniu art. 38 ust. 1 lit. c Sta-

tutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (dalej: MTS)². W niniejszej monografii zakłada się, że metazasada to zasada zasad, norma o normach³. W tym rozumieniu metazasada nie stanowi reguły pierwotnej, gdyż nie ustanawia konkretnych praw i obowiązków podmiotu prawa. Metazasada decyduje o tym, kiedy podmioty przez swoje zachowanie mogą doprowadzić do powstania, zmiany lub wygaśnięcia reguł pierwotnych. W związku z tym:

- 1) metazasada wyraża abstrakcyjnie ujętą treść normatywną, która może być interpretowana i stosowana wyłącznie poprzez odniesienie do innych norm, to jest operuje treścią odnoszącą się do innych zasad, lecz zarazem pozbawiona jest w pełni samodzielnej pola zastosowania⁴;
- 2) bez metazasad nie sposób wyjaśniać innych norm porządku prawnego i powinności prawnych. Stanowią one reguły prawa, które mają przyrodzoną lub konieczną ważność, w braku których żaden system prawa nie może istnieć lub powstać⁵;
- 3) jej szczególnym zadaniem jest za to wprowadzenie do międzynarodowego porządku prawnego, realizacja i rozprzestrzenienie (za pomocą norm jej podporządkowanych) podstawowych wartości (np. pokoju i sprawiedliwości) lub idei regulatywnych (np. suwerenności państwowej)⁶;

² Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 i 91 ze zm. Zob. również: Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego, s. 320–334. W literaturze prawniczej niezwykle trudno odnaleźć jest wyjaśnienie terminu metazasady. Przeważa intuicyjne rozumowanie bez formalnej czy teoretycznej analizy. Jak zauważa M. Zieliński, zasady zasad współcześnie albo nie definiuje się w ogóle, albo stwierdza się dość ogólnie w kontekście charakteryzowania innej zasady. M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa*, s. 66. W polskiej doktrynie internacjonalistycznej rzadko operuje się nawet terminem metazasady. Stosuje je R. Kwiecień, pisząc o zasadach dobrej wiary, *pacta sunt servanda i estoppelu*. R. Kwiecień, *Państwo, jego suwerenność*, s. 79. Podobnie o zasadzie efektywności w prawie Unii Europejskiej wyraża się A. Wróbel, stwierdzając, że stanowi ona: „swoistego rodzaju metazasadę o niesprecyzowanym prawnie charakterze, albo bowiem jest uzasadnieniem dla wielu innych zasad, w tym zasad ogólnych prawa wspólnotowego, albo zasady te są z niej wywodzone, albo stanowią jej przejawy”. A. Wróbel, *Autonomia proceduralna państw*, s. 45. Zob. też o zasadzie praworządności: *tenże*, Artykuł 288, w: *Traktat*, s. 637.

³ Por. A. Bator, *Metanorma*, s. 127–128. Przyjęte poniżej założenie w przedmiocie metazasady stanowi definicję projektującą autora, który zdaje sobie sprawę z tego, że metazasada może być inaczej rozumiana w formalnych analizach prawa.

⁴ M. Safjan, *Wprowadzenie*, s. 77.

⁵ J. Pauwelyn, *Conflict of Norms*, s. 125, który powołuje się na: M. Koskenniemi, *General Principles*, s. 372; G.G. Fitzmaurice, *Some Problems*, s. 164. G.G. Fitzmaurice, nie używając terminu metazasady, pisze o: „rules of law that have an inherent and necessary validity, in whose absence no system of law can exist or be originated”.

⁶ Zob. rozdz. III § 4.

- 4) będąc zasadami ogólnymi i abstrakcyjnymi, mogą także znaleźć konkretyzację w innych normach, dla których będą podstawą uzasadnienia lub z których te inne normy będą się wywodzić (będą stanowić jej emanacje). Chodzi o metazasadę, która stanowi podstawę do formułowania innych zasad z niej wynikających; ma ona charakter strukturalny i porządkujący oraz wyjaśnia relacje między normami prawnymi.

Dobrym polem badań związków między potencjalnymi metazasadami i innymi normami prawa międzynarodowego jest orzecznictwo sądów i trybunałów międzynarodowych. Z perspektywy tematu i tezy pracy kluczowe znaczenie ma wypowiedź MTS, uznająca, że zasada *pacta sunt servanda* jest oparta na zasadzie dobrej wiary⁷. Nie jest to jedyny przypadek, w którym można doszukiwać się ewentualnych metazasad i je identyfikować. W pierwszej spornej sprawie Trybunał przyjął, że obowiązki notyfikacji istnienia pól minowych w czasie pokoju oraz ostrzeżenia zbliżających się statków o nieuchronnym niebezpieczeństwie są oparte na trzech ogólnych i dobrze uznanych zasadach: 1) elementarnych względach ludzkości (klauzula Martensa); 2) wolności komunikacji morskiej; oraz 3) zobowiązaniu każdego państwa, aby nie dopuścić do wykorzystania jego terytorium dla czynów sprzecznych z prawami innych państw⁸. Z tej ostatniej zasady MTS wywiódł innym razem zasadę zapobiegania, ponieważ stwierdził, że norma ta – jako reguła zwyczajowa – pochodzi (*trouve son origine*) z należytej staranności, która jest wymagana od państwa na swoim terytorium⁹. Konsekwencją tego jest obowiązek dokonania oceny oddziaływania na środowisko (*environmental impact assessment*) proponowanego przedsięwzięcia (np. przemysłowego czy wydobywczego), gdy może mieć ono znaczące niekorzystne skutki w kontekście transgranicznym¹⁰. W sporze wniesionym przez Nikaragwę przeciwko USA Trybunał stanął na stanowisku, że reguły zawarte w art. 3 wspólnym dla wszystkich konwencji genewskich międzynarodowego prawa humanitarnego z 12.8.1949 r.¹¹ o ochronie ofiar wojny stanowią podstawowe ogólne zasady prawa humanitarnego i odzwierciedlają ele-

⁷ *Nuclear Tests (Australia v. France)*, § 46; *Nuclear Tests (New Zealand v. France)*, § 49.

⁸ *Corfu Channel (Merits)*, s. 22.

⁹ Jest bowiem „zobowiązaniem każdego państwa, aby nie dopuścić do wykorzystania jego terytorium dla czynów sprzecznych z prawami innych państw”. *Pulp Mills*, § 101. Trybunał zacytował swoją wypowiedź ze sprawy *cieśniny Korfu*.

¹⁰ *Pulp Mills*, § 204; *Construction of a Road*, § 104.

¹¹ Konwencje te dotyczą: polepszenia losu rannych i chorych w armiach czynnych (I), polepszenia losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (II), traktowania jeńców wojennych (III), ochrony osób cywilnych podczas wojny (IV). Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171. Zob. Międzynarodowe prawo wojenne, s. 45–46.

mentarne względy ludzkości¹². Jeszcze w innej sprawie MTS uznał za stosowne stwierdzić, że reguła immunitetu państwa wywodzi się z zasady suwerennej równości państw¹³, co dla niektórych internacjonalistów oznacza, że zasada ta stanowi podstawę dla innych norm i można ją kategoryzować jako metazasadę prawa międzynarodowego¹⁴.

Tak skonstruowane pojęcie metazasady wskazuje na tle wypowiedzi orzeczniczych, że może ona stanowić podstawę uzasadnienia innych norm prawa międzynarodowego, które stanowią jej konsekwencję (emanację, konkretyzację, przejaw, uszczegółowienie, odzwierciedlenie)¹⁵. W tej mierze w rozprawie przyjęto założenie o odrębności podstawy uzasadnienia normy (podstawa, racja, uzasadnienie) od podstawy obowiązywania normy. Przez tę pierwszą na potrzeby pracy rozumie się normę, z której na podstawie rozumowania prawniczego lub logiki można wyprowadzić inne normy będące jej konkretyzacją¹⁶. Ta druga z kolei wskazuje źródło normatywności normy, czyli stanowi o mocy wiążącej (ang. *binding force*, fr. *valeur obligatoire*, niem. *Geltungsgrund*). Norma-konsekwencja nie obowiązuje dlatego, że wyprowadza się ją z normy-podstawy, lecz dlatego, że pochodzi z jednego z uznanych źródeł prawa międzynarodowego, które stanowi podstawę prawną jej obowiązywania. Trzecią tezę monografii jest twierdzenie, że zasada dobrej wiary to podstawa uzasadnienia innych norm prawa międzynarodowego. Nie stanowi ich podstawy obowiązywania.

¹² *Military and Paramilitary Activities (Merits)*, § 218.

¹³ *Jurisdictional Immunities*, § 57. Autor zdaje sobie sprawę z faktu, że nie wszystkie z podanych wyżej przykładów odpowiadają *prima facie* przyjętemu założeniu na temat metazasady. Stąd zaznacza, że orzecznictwo pozwala na identyfikację relacji zachodzących między normami prawa międzynarodowego oraz identyfikowanie wśród nich ewentualnych metazasad.

¹⁴ Zob. R. Kläger, „Fair and Equitable Treatment”, s. 155.

¹⁵ K. Opalek i J. Wróblewski piszą o normach, z których w uzasadniony sposób wynikają inne. Nie muszą być one hierarchicznie wyższe, lecz chodzi głównie o przypadki, w których jako normę „zasadniczą” traktuje się normę, która stanowi „rację” dla całej grupy norm. K. Opalek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, s. 93. Inni autorzy piszą o nadrzędności jednych zasad w stosunku do innych, gdzie może istnieć związek podporządkowania instrumentalnego lub związek pomiędzy zespołem zasad a zasadą stanowiącą część składową takiego zespołu. S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, s. 67. Zob. rozdz. III § 4.

¹⁶ K. Opalek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, s. 85–87, 93.

§ 3. Plan pracy

W toku badania, opracowywania i systematyzowania problemów rozprawy autor stanął przed dylematem właściwego ułożenia materii objętej tematem opracowania. Układ monografii nigdy nie pozostaje bez wpływu na jej treść i końcowe wnioski, toteż już w tym miejscu należałoby się odnieść do ewentualnych wypowiedzi krytycznych dotyczących opracowanego planu rozprawy. Autor miał do wyboru albo przedstawić badaną materię według poszczególnych gałęzi prawa międzynarodowego, albo podążyć ścieżką podziału dobrej wiary na jej obiektywny i subiektywny aspekt. Usystematyzowanie wykładu według klasyfikacji opartej na aspekcie obiektywnym i subiektywnym z natury rzeczy uniemożliwiłoby analizę dobrej wiary w ramach poszczególnych działów prawa międzynarodowego (prawa traktatów, prawa odpowiedzialności międzynarodowej *etc.*). Z kolei badanie dobrej wiary w odniesieniu do wszystkich gałęzi stanowiłoby zbyt wielkie zagrożenie dla spójności pracy i ciągłości wyводу. Ostatecznie autor zdecydował się na wybranie formuły kompromisowej, w której wywód został przeprowadzony z priorytetowym uwzględnieniem klasyfikacji dobrej wiary, czyniąc przy tym wyjątek na rzecz prawa traktatów, które zostało przeanalizowane w ostatnim rozdziale z pominięciem zasad *pacta sunt servanda* oraz wykonywania i interpretacji umów w dobrej wierze omówionych we wcześniejszych fragmentach rozprawy. Prawo traktatów wyłamuje się bowiem z podziału na aspekt subiektywny i obiektywny oraz zawiera normy prawne związane i z obiektywną, i z subiektywną dobrą wiarą. Z tego względu zintegrowanie rozważań na temat prawa traktatów z wykładem o obiektywnej lub subiektywnej dobrej wierze mogłoby doprowadzić do utraty przejrzystości tekstu oraz zaburzenia spójnego obrazu zasady dobrej wiary tak w całym prawie międzynarodowym, jak i w prawie traktatów. Stąd, kierując się koniecznością zapewnienia klarowności wyводу, jak również tym, że dobra wiara stanowi podstawową zasadę prawa traktatów, autor postanowił wyodrębnić rozważania dotyczące dobrej wiary w prawie traktatów i umiejscowić je w ostatnim, ósmym rozdziale. Ma to również tę zaletę, że w prawie traktatów występują instytucje prawne związane z omówionymi wcześniej aspektami dobrej wiary, które będą już znane Czytelnikowi na ostatnim etapie książki.

Dla osiągnięcia wyznaczonego wyżej celu rozprawy, rozwiązania problemu naukowego i udowodnienia postawionych tez, przyjęto podział pracy na osiem rozdziałów.

Analizę interesującej nas zasady otwiera I rozdział poświęcony zasadzie dobrej wiary w klasycznej doktrynie prawa narodów. Przyczyną rozpoczęcia książki od tych rozważań jest w pierwszym miejscu potrzeba wskazania, w jaki sposób ukształtowana w prawie rzymskim *bona fides* zaczęła przenikać do prawa narodów¹⁷. Pozwala to dostrzec szersze tło w badaniach nad zasadą dobrej wiary w prawie międzynarodowym i uzmysłowić sobie, jak żmudnie kształtowała się zasada dobrej wiary we współczesnym prawie międzynarodowym. W przeciwieństwie do prawa rzymskiego, w literaturze istnieje kilka prac poświęconych genezie zasady dobrej wiary, ale to co dotąd na ten temat napisano, nie jest w kontekście celu i tez rozprawy wyczerpujące. Po drugie, analiza dzieł klasyków ma za zadanie wprowadzić Czytelnika do kolejnych rozdziałów i analizy poszczególnych problemów naukowych pracy. Dlatego tę część książki zamykają wstępne wnioski, stanowiące podstawę do dalszych i szczegółowych badań nad tytułowym problemem badawczym w kolejnych częściach opracowania.

Rozdział II podejmuje problematykę zasady dobrej wiary w świetle źródeł prawa międzynarodowego i jej potencjalnego statusu normatywnego. Rozważania w tej części monografii mają stanowić kontynuację wprowadzenia Czytelnika do tematu pracy i stąd łączą się z I rozdziałem, pozwalając na weryfikację rezultatów osiągniętych na podstawie badań historyczno-prawnych. Taka konstrukcja pracy daje asumpt do bardziej efektywnej dalszej analizy zasady dobrej wiary, a w konsekwencji wypełnienia celu rozprawy i zbadania jej tez. W związku z tym głównym problemem tego rozdziału jest wstępna identyfikacja statusu normatywnego zasady dobrej wiary oraz wykazanie, że metazasady mogą być zaliczone do katalogu zasad ogólnych prawa, a dobrym kandydatem do tego miana jest zasada dobrej wiary. Mając to na uwadze, autor analizuje poszczególne źródła prawa międzynarodowego wymienione w art. 38 ust. 1 Statutu MTS (wraz z uchwałami organizacji międzynarodowych), aby wstępnie ustalić, czy zasada dobrej wiary ma charakter normatywny, czy może być

¹⁷ Samą dobrą wiarę można odnaleźć w prawie wszystkich starożytnych cywilizacjach (Chinach, Indiach, Japonii, Grecji i na Bliskim Wschodzie). Związana była ściśle z elementem sakralnym, na podstawie którego zabezpieczano traktaty, a tym samym wzmocniano podstawy dla stosunków z innymi państwami. Pomimo to głównie prawo rzymskie wpłynęło na kształt dobrej wiary i *pacta sunt servanda* we współczesnym prawie międzynarodowym. Zob. szerzej: *D.J. Berman*, *International Law*, s. 51–79; *S.-T. Chen*, *The Equality*, s. 645; *J. Fu*, *Modern European*, s. 67; *E. Shafer*, *The Legal Imperative*, s. 2, <http://lcnp.org/wcourt/goodfaith-shafer.pdf>, dostęp: luty 2016 r., wraz z cytowaną literaturą.

ujmowana jako metazasada oraz w jakich formach występuje w prawie międzynarodowym.

Rozdział III, kluczowy dla całej rozprawy, weryfikujący i rozwijający ustalenia poprzedniej części, wyjaśnia pojęcie dobrej wiary, bada ją jako zasadę prawa międzynarodowego (§ 3), jako zasadę prawną, logiczną i moralną (§ 4) oraz jako normę *ius cogens* (§ 5), by dalej odnieść się do jej funkcji (§ 6). Analiza ta prowadzi do sporządzenia klasyfikacji dobrej wiary i wyróżnienia jej trzech aspektów: obiektywnego, subiektywnego oraz obiektywno-subiektywnego (mieszanego). Następnie autor przedstawia fundamentalną dla pracy koncepcję ochrony uzasadnionych oczekiwań na podstawie zasady dobrej wiary (§ 8)¹⁸.

Weryfikacja tezy o ochronie uzasadnionych oczekiwań na podstawie zasady dobrej wiary została dokonana na podstawie analizy powstania, obowiązywania i wykonania zobowiązań międzynarodowych oraz analizy norm, które stanowią emanację zasady dobrej wiary. Na tym tle wykazano pozostałe dwie tezy pracy. Omówiona w III rozdziale treść dobrej wiary wraz z wyróżnieniem jej trzech aspektów zdecydowały o dalszym układzie pracy stworzonym na podstawie wspomnianego podziału, z jednym istotnym zastrzeżeniem na rzecz prawa traktatów omówionym powyżej. Rozdziały IV i V zostały poświęcone obiektywnemu aspektowi dobrej wiary, rozdział VI jej ujęciu mieszanemu (standardowi dobrej wiary), a rozdział VII subiektywnej dobrej wierze. W zakresie obiektywnego aspektu należało wyróżnić ujęcie pozytywne i negatywne. Pierwsze z nich zostało omówione w rozdziale IV, dotyczącym zasad *obligationes sunt servandae, pacta sunt servanda* (§ 2), *consuetudo, sicut ius accepta, servanda est* (§ 3), *acta sunt servanda* (§ 4), *estoppel* (§ 5) oraz przyzwolenia (§ 6). Analiza przeprowadzona w tym i poprzednich rozdziałach potwierdziła autorską koncepcję ochrony uzasadnionych oczekiwań na podstawie zasady dobrej wiary. Ponadto w rozdziale IV § 7 wyjaśniono powody, dla których zasadę dobrej wiary należy uważać za metazasadę prawa międzynarodowego.

¹⁸ Poza zainteresowaniem rozprawy znajdują się inne odrębne koncepcje uzasadnionych oczekiwań występujących w prawie krajowym i prawie międzynarodowym. Szerzej na ten temat w prawie krajowym i w prawie Unii Europejskiej: S.J. Schonberg, *Legitimate Expectations*; J. Schwarze, *European Administrative Law*; J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, s. 368; w prawie międzynarodowym praw człowieka: P. Popelier, *Legitimate Expectations*, s. 16–24; M. Sigron, *Legitimate Expectations*; w prawie Światowej Organizacji Handlu: M. Panizzon, *Good Faith*; w międzynarodowym prawie inwestycyjnym: A. Diehl, *The Core Standard*, s. 338–431; M. Jeżewski, *Międzynarodowe prawo inwestycyjne*, s. 250–255; R. Kläger, „Fair and Equitable Treatment”, s. 164–187; I. Tudor, *The Fair and Equitable*, s. 163–168.

Ustalenia z dotychczasowych rozdziałów zostały poddane dalszej weryfikacji w kolejnych częściach pracy. Rozdział V rozprawy został poświęcony zasadzie zakazującej nadużycia prawa oraz zasadzie czystych rąk, które stanowią przejaw negatywnej zasady dobrej wiary. W odniesieniu do zakazu nadużycia prawa autor podjął się rekonstrukcji tej normy i wyjaśnił pojęcie nadużycia prawa (§ 2 pkt II) oraz ujęcie tego zakazu jako zasady ogólnej prawa na podstawie stanowisk państw, praktyki orzeczniczej, prac Komisji Prawa Międzynarodowego (dalej: KPM) oraz poglądów doktryny (§ 2 pkt III). Dalej zajął się zakazem nadużycia prawa w prawie traktatowym ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowej ochrony praw człowieka (§ 2 pkt IV). Tak skonstruowany wywód dał asumpt do wyprowadzenia konstrukcji zakazu nadużycia prawa (§ 2 pkt V) oraz zbadania jego podstawy (§ 2 pkt VI).

Druga część tego rozdziału dotyczy zasady czystych rąk, która ze względu na swoją bogatą, heterogeniczną i nieuporządkowaną treść wymagała szerszej analizy. Po części tłumaczy to także fakt, że na przestrzeni całego rozdziału poświęconego negatywnej zasadzie dobrej wiary podjęto refleksję nad jej związkami z prawem o odpowiedzialności międzynarodowej. Autor w szczególności zbadał stanowiska państw, orzecznictwo sądów i trybunałów międzynarodowych wraz z opiniami sędziowskimi, prace KPM i poglądy znawców prawa (§ 3 pkt II), aby ustalić, czy zasada czystych rąk jest normą prawa międzynarodowego (§ 3 pkt V), jakie jest jej pojęcie i zakres (§ 3 pkt VI) oraz jakie są jej formy (§ 3 pkt VII). Całość wieńczę rozważania dotyczące związków łączących zasadę czystych rąk z zasadą dobrej wiary (§ 3 pkt VIII).

O ile IV i V rozdział dotyczą relacji między zasadą dobrej wiary i wskazanymi normami prawa międzynarodowego, o tyle rozdział VI odnosi się do wykonywania i interpretowania zobowiązań w dobrej wierze. Na tym tle autor rozważa, czy w omawianym zakresie zasada dobrej wiary przekształca się w obiektywno-subiektywny standard. W związku z tym wyjaśnić należało pojęcie standardu (§ 2), a następnie zająć się problemem wykonywania zobowiązań (§ 3) i ich interpretacją (§ 4). W dalszej części autor ustalił relacje zachodzące między zasadą a standardem dobrej wiary (§ 5) oraz podjął rozważania nad pytaniem, czy przyjęcie konsensualnej wizji prawa międzynarodowego zezwala na harmonijne współdziałanie i koegzystencję między prawną koncepcją suwerenności państwowej i zasadą dobrej wiary (§ 6).

Rozdział VII został poświęcony subiektywnej dobrej wierze. Dlatego w tej części pracy przeanalizowano pojęcia subiektywnej dobrej wiary i złej wiary (§ 1) oraz w ich kontekście prawo o odpowiedzialności międzynarodowej (§ 2), zasiedzenie (§ 3) oraz domniemanie dobrej wiary (§ 4). W tym zakresie autor

doszedł do wniosku, że należy mówić – zamiast o zasadzie – o przesłance dobrej wiary.

Jak już odnotowano, VIII rozdział monografii został poświęcony prawu traktatów. Ta część pracy rozpoczyna się od analizy zawierania umów międzynarodowych. Szczególne miejsce we wspomnianym procesie zajmuje zobowiązanie do prowadzenia negocjacji w dobrej wierze, *pactum de negotiando*, *pactum de contrahendo* oraz zakaz nieudaremniania celu i przedmiotu umowy (§ 2). Następnie autor poddaje analizie reguły nieważności traktatów (§ 3) i problematykę ich wygaśnięcia (§ 4) ze szczególnym uwzględnieniem klauzuli *rebus sic stantibus* i relacji łączących ją z zasadami *pacta sunt servanda* oraz czystych rąk (§ 4 pkt II).

Wnioski wynikające z badań nad zasadą dobrej wiary w prawie międzynarodowym zostały zaprezentowane w zakończeniu, które rekapitułuje całość dokonanej analizy i jest formą wyeksponowania udowodnionych tez oraz osiągniętych wniosków.

§ 4. Piśmiennictwo

Zasada dobrej wiary pozostaje w szerokim kręgu zainteresowań nauki prawa międzynarodowego. Z tego względu rozprawa opiera się na dokonanym, możliwie wszechstronnym, wyborze bogatej literatury przedmiotu, a bibliografia obejmuje wszystkie pozycje bezpośrednio wykorzystane w pracy i przywołane w przypisach. Z analizy tej literatury wynika, że jest ona bardzo rozproszona i odnosi się do zasady dobrej wiary w kontekście poszczególnych zasad i reguł prawa międzynarodowego, zazwyczaj bez ogólnej i szerszej refleksji. W większości jest to piśmiennictwo bardzo zróżnicowane, a czasami wręcz powierzchowne pod względem merytorycznym. Tylko w nielicznych wypadkach zasada dobrej wiary doczekała się pogłębionej analizy. Na uwagę zasługują przede wszystkim trzy prace autorstwa *E. Zoller*¹⁹, *R. Kolba*²⁰ i *J.F. O'Connor*²¹, w których podjęto próbę kompleksowego zbadania dobrej wiary. Wartościowe są również praca *B. Chenga* poświęcona zasadom ogólnym prawa²²

¹⁹ *E. Zoller*, *La bonne foi*.

²⁰ *R. Kolb*, *La bonne foi*.

²¹ *J.F. O'Connor*, *Good Faith*.

²² *B. Cheng*, *General Principles*. Drugą część monografii autor poświęca zasadzie dobrej wiary (s. 105–160).

oraz rozprawa *J.P. Müllera* na temat zasady zaufania w prawie międzynarodowym²³. Tak samo pozytywnie można się wypowiedzieć o artykułach niektórych uczonych, takich jak *J.-P. Cot*²⁴, *M. Lachs*²⁵, *G. Sperduti*²⁶, *A. Verdross*²⁷, czy *G. White*²⁸. Warto również zapoznać się z hasłami encyklopedycznymi o podstawowym charakterze, publikowanymi przede wszystkim w Encyklopedii prawa międzynarodowego publicznego im. Maxa Plancka²⁹. Z satysfakcją należy odnotować, że polska nauka prawa międzynarodowego nie pozostaje w tyle w stosunku do dorobku nauki światowej. W najnowszej polskiej literaturze na uwagę zasługują artykuły *A. Kozłowskiego*³⁰ i *C. Mika*³¹. Ze względu na to, że zasada dobrej wiary jest stałym elementem akademickiego wykładu prawa międzynarodowego, autor skorzystał również z polskich i zagranicznych podręczników prawa międzynarodowego, a zwłaszcza ze znakomitego podręcznika *L. Ehrlicha*³². Z perspektywy tematu rozprawy znaczenie miały także prace poświęcone prawu traktatów, wśród których na pierwsze miejsce wysuwają się w polskiej doktrynie monografie *M. Frankowskiej*³³ i *A. Wyrozumskiej*³⁴, a w literaturze zagranicznej opracowania *T.O. Eliasa*³⁵, *A. McNaira*³⁶, *P. Reutera*³⁷, *S. Rosenne*³⁸ oraz komentarze Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 23.5.1969 r. (dalej: KWPT)³⁹. Wreszcie godne odnotowania są również komentarze do art. 2 ust. 2 KNZ⁴⁰. Te i inne publikacje przedstawiciele

²³ *J.P. Müller*, Vertrauensschutz.

²⁴ *J.P. Cot*, La bonne foi et la conclusion des traités, 1968, t. II, s. 141–159.

²⁵ *M.in. M. Lachs*, Some Thoughts, s. 47–55.

²⁶ *E. Sperduti*, Il principio, s. 42–61.

²⁷ *A. Verdross*, La bonne, s. 17–21.

²⁸ *G. White*, The Principle of Good Faith, s. 230–255.

²⁹ *A. D'Amato*, Good Faith; *M. Kotzur*, Good Faith.

³⁰ *A. Kozłowski*, Rozważania nad odpowiedzialnością państwa, s. 217–234.

³¹ *C. Mik*, Zasada wykonywania zobowiązań, 2011, s. 115–172; *tenże*, Zasada wykonywania zobowiązań, 2014, s. 100–131.

³² *L. Ehrlich*, Prawo międzynarodowe.

³³ *M. Frankowska*, Prawo traktatów.

³⁴ *A. Wyrozumska*, Umowy międzynarodowe.

³⁵ *T.O. Elias*, The Modern Law.

³⁶ *A. McNair*, The Law of Treaties.

³⁷ *P. Reuter*, Introduction, 1995. Praca została przetłumaczona na język angielski: *tenże*, Introduction, 1995.

³⁸ *S. Rosenne*, Developments.

³⁹ The Vienna Conventions on the Law of Treaties: A Commentary, red. *O. Corten*, *P. Klein*; Vienna Convention; *M.E. Villiger*, Commentary.

⁴⁰ *J.P. Müller*, Article 2(2), s. 91; *R. Kolb*, *J.P. Müller*, Article 2 (2), *R. Kolb*, Article 2 (2).

nauki prawa międzynarodowego inspirowały autora do dalszych przemyśleń i formułowania własnych, oryginalnych wniosków.

§ 5. Metodologia

Przyjęte w ramach opracowania metody badawcze nie różnią się od metod tradycyjnie wykorzystywanych w naukach prawnych⁴¹. Zostały one wykorzystane na poszczególnych etapach badań w zależności od ich przydatności dla analizowanej materii. Główne metody zastosowane w rozprawie to metoda dogmatyczna, prawno-porównawcza, historyczno-prawna i filologiczna. Pierwsze miejsce zajmuje metoda dogmatyczna. Posłużyła ona do dekodowania i analizy źródeł prawa międzynarodowego w ramach wyżej określonego problemu badawczego⁴². Przy jej pomocy przeanalizowano przede wszystkim postanowienia umów międzynarodowych. Nie wystarcza ona jednak do analizy niepisanych źródeł prawa międzynarodowego, zwłaszcza zwyczaju międzynarodowego i zasad ogólnych prawa, a w związku z tym konieczna jest ich rekonstrukcja na podstawie innych norm prawnych, w tym norm prawa wewnętrznego, oraz praktyki podmiotów prawa międzynarodowego, którą stanowią m.in. akty państw i organizacji międzynarodowych oraz judykatura krajowa i międzynarodowa. W tym celu użyto metody dogmatycznej oraz prawno-porównawczej. Natomiast głównie w pierwszym rozdziale autor skorzystał z metody historyczno-prawnej oraz metody filologicznej, formułując wnioski w odniesieniu do genezy, treści i funkcji zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym.

Jeśli chodzi o materiał badawczy, to rodzajowo jest to obszar bardzo zróżnicowany. Monografia koncentruje się przede wszystkim na praktyce XIX, XX i XXI w. Składają się na nie: praktyka traktatowa, stanowiska podmiotów prawa międzynarodowego, orzecznictwo sądów i trybunałów międzynarodowych wraz z opiniami sędziowskimi. Cenny materiał stanowią prace KPM, zwłaszcza w zakresie odpowiedzialności międzynarodowej i prawa traktatów. Takie samo znaczenie ma dokumentacja Konferencji Narodów Zjednoczonych o prawie traktatów z 1968 i 1969 r. Osobnym materiałem jest piśmiennictwo

⁴¹ Na temat metod w kontekście prawa międzynarodowego: *J. Gilas*, Międzynarodowe prawo gospodarcze, s. 44–53. Szerzej o metodach badania prawa: *T. Barankiewicz*, Współczesne Metody, s. 115–131; *Metody Badania Prawa*.

⁴² *M. Kowalski*, Prawo do samoobrony, s. 20.

znawców prawa międzynarodowego. Wszystkie te elementy to obfite i wystarczające zupełnie źródło poznawcze oraz ważna ilustracja refleksji badawczej. Należy zaznaczyć, że w odniesieniu do orzecznictwa, literatury i prac KPM konieczne było przeprowadzenie krytycznej analizy dorobku orzeczniczego i doktrynalnego. W tym zakresie wykorzystano podejście analityczne i syntetyczne. Tak ujęty i zestawiony razem materiał poznawczy daje skomplikowany i wielowątkowy obraz zasady dobrej wiary.

Przed podjęciem rozważań nad zasadą dobrej wiary należy poczynić jeszcze jedno zastrzeżenie: opracowanie nie ma na celu wyczerpująco omawiać każdej zasygnalizowanej w monografii kwestii prawa międzynarodowego. Ze względu na postulat zwięzłości i klarowności wywodu autor zasadniczo nie podejmuje innych niż zakreślonych we wprowadzeniu aspektów problemu badawczego pracy. Pomija także szczegółową analizę niektórych wątków przewijających się w monografii, odsyłając w takich kwestiach do literatury przedmiotu cytowanej na przestrzeni całej pracy.

We wprowadzeniu do rozprawy autor pragnie wyrazić podziękowania instytucjom i osobom, które udzieliły mu wsparcia podczas pisania pracy. Myśl o zbadaniu zasady dobrej wiary w prawie międzynarodowym narodziła się w czasie stażu autora w Brytyjskim Instytucie Prawa Międzynarodowego i Porównawczego w Londynie w 2008 r. Autor przedstawił wówczas jako swój temat badawczy ochronę uzasadnionych oczekiwań w międzynarodowym prawie inwestycyjnym. Prace nad wspomnianym tematem w tamtejszym środowisku internacjonalistów doprowadziły jednak do wniosku, że trudno jest ustosunkować się do zagadnienia ochrony uzasadnionych oczekiwań bez analizy zasady dobrej wiary. W ten sposób zainteresowania naukowe autora stopniowo kierowały się w stronę tej zasady, stając się pierwszym i głównym przedmiotem prac badawczych.

Niniejsza rozprawa zapewne by nie powstała, gdyby nie fakt stworzenia autorowi warunków do pracy przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika oraz Narodowe Centrum Nauki. Autor jest ponadto wdzięczny Panom Profesorom *Wojciechowi Dajczakowi* i *Markowi Sobczykowi* za życzliwą dyskusję i pomoc w zgłębianiu zasady dobrej wiary w prawie rzymskim i filozofii prawa. Cennych wyjaśnień w zakresie tłumaczeń z łaciny udzieliła autorowi Pani Profesor *Hanna Appel*. Autor czuje się również wdzięczny za zainteresowanie okazane tematowi rozprawy wśród badaczy prawa międzynarodowego w Polsce i za granicą. W szczególności dziękuje Panom Profesorom *Christophowi Swinarskiemu* i *Robertowi Kolbowi* za życzliwą i merytoryczną dyskusję na temat rozprawy. Słowa podziękowania należą się również Panu Doktorowi *Wojcie-*

chowi Sadowskiemu za rozmowy i wskazówki dotyczące zasady czystych rąk. Autor dziękuje Pani Profesor *Małgosi Fitzmaurice* oraz Panu Profesorowi *Przemysławowi Sagankowi* za to, że przeczytali pierwszą redakcję rozprawy i zaproponowali pewną liczbę wartościowych zmian i poprawek. Osobne i szczególne podziękowania autor jest winien Recenzentom wydawniczym: Panom Profesorom *Władysławowi Czaplńskiemu* i *Januszowi Gilasowi*, którzy przedstawili cenne uwagi i zastrzeżenia – z wielką korzyścią dla pracy. Wreszcie, słowa podziękowania należą się personelowi administracyjnemu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, pracownikom Biblioteki Pałacu Pokoju w Hadze, Biblioteki i Archiwów Narodów Zjednoczonych w Genewie oraz Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.